

জন্মদিন

কাগজত কৈছে যে আজি এখন ৰাজ্যৰ এগৰাকী মহিলা মুখ্য মন্ত্ৰীৰ ষাঠি বছৰীয়া জন্মদিন, সেই উপলক্ষে চৰকাৰী কৰ্মচাৰীসকললৈ অতিৰিক্ত আঢ়ৈ শতাংশ মৰগীয়া বানচ ঘোষণা কৰা হৈছে আৰু চৰকাৰী কাৰ্যালয়বোৰ আধা দিনৰ ছুটি দিয়া হৈছে। ৰাজধানীৰ ঘাই ৰাজপথবোৰ শাসক-পাৰ্টীৰ পতাকা আৰু মহিলাগৰাকীৰ প্ৰতিকৃতিৰে সজাই তোলা হৈছে। সন্ধিয়া সেই স্থানবোৰ বং-বিবং লাইটেৰে আলোকিত কৰা হ'ব। মুখ্য মন্ত্ৰীৰ বাসভৱনত এখন জাকজমকপূৰ্ণ প্ৰীতি মেলৰ আয়োজন কৰা হৈছে। নিমন্ত্ৰিত হৈছে প্ৰায় দুই হাজাৰ ব্যক্তি, বিভিন্ন মন্ত্ৰী-আমোলা, কেইবাগৰাকীও সাংসদ আৰু কেন্দ্ৰীয় মন্ত্ৰী, নাম কৰা চিত্ৰ-তাৰকা আৰু খেলুৱৈ, 'মাফিয়া ডন' আৰু 'ডিম্ব জ'কী' ইত্যাদি—বাতৰিকাকতৰ আন্দাজমতে গোটেই কাৰবাৰটোত বিলীন হৈ যাব কমেও দুই কোটি টকা। ষাঠি বছৰীয়া জন্মদিন হেতু 'মেৰিডিয়েন' গ্ৰুপৰ হোটেলৰ এক বিখ্যাত চুইচ 'শ্বেফ'য়ে প্ৰস্তুত কৰিব ষাঠি কিলোগ্ৰাম ওজনৰ এক বৃহদাকাৰ 'বাৰ্থডে কে'ক'...

এই মহিলাগৰাকীৰ বিভিন্ন 'স্কেম', বিলাসবহুল জীৱন ধাৰণ আৰু দুই হাতে ৰাজহুৱা ধন উৰাই দিয়াৰ ধোঁৱাখুলীয়া প্ৰবণতাৰ কথা সকলোৱে জানে, খবৰখিনি পঢ়ি বিশেষ আচৰিত নহ'লোঁ। আচৰিত হ'লোঁ এইটো কথাহে মনত পৰি যোৱাত যে আজি দেখোন মোৰো জন্মদিন! কি যে এটা সমাপতন, এটা যুগপৎ ঘটনা, যাক ইংৰাজীত কয় এটা coincidence।

ভদ্ৰমহিলাতকৈ মোৰ বয়স প্ৰায় দহ বছৰ বেছি হ'ব, কিন্তু অৱশ্যেই মোৰ স্কেমত কোনো ৭০ কিলোগ্ৰাম ওজনৰ কে'কৰ প্ৰশ্ন নুঠে। কিন্তু মোকো জানো কোনোবাই অন্ততঃ ৭০ গ্ৰামমানৰ কে'ক এচকল খুৱালে মই বেয়া পাম? জন্মদিন নাপাতোঁ, কিন্তু কোনোবাই যদি দিনটো সোঁৱৰে, অন্তৰৰ অন্তঃস্থলত ময়ো জানো খুচি নহ'ম? কিন্তু তাৰ সম্ভাৱনা কিমান?

মোৰ জন্মদিনৰ কথা অৱশ্যে মোৰ নিজৰেই মনত নাথাকে, অইনৰতো দূৰৰ কথা। বস্তুতঃ মই আৰু ৰীতায়ো বোধহয় ঘপকৈ ক'ব নোৱাৰিম, আমাৰ পৰস্পৰৰ জন্মদিন কেতিয়া-কেতিয়া। আমাৰ গাঁৱৰ ঘৰত তেনেকৈ জন্মদিন পালন কৰাৰ পৰম্পৰা নাছিল, যদিও সৰু থাকোঁতে দুই-এবাৰ জন্মদিন বুলি সুঁৱৰি অলপ খোৱা-বোৱা হৈছে, পিকনিকলৈ যোৱা হৈছে, ফ'ট' তোলা হৈছে। চহৰলৈ অহাৰ পাছত দেখাক দেখি আমিও আমাৰ ল'ৰা-ছোৱালীকেইটিৰ জন্মদিন পাতিছোঁ, ওচৰৰ ল'ৰা-ছোৱালী মাতি আনি বং-ধেমালি কৰিছোঁ—তাৰপাছত লাহে-লাহে সেইবোৰ বাদ পৰিছে, ল'ৰা-ছোৱালী ডাঙৰ হৈছে, তাৰপাছত বিয়া-বাৰু কৰাই চাকৰিৰ লেঠাত বিদেশলৈ গুচি গৈছে (ল'ৰা দুটি ইঞ্জিনীয়াৰ আৰু ডাক্তৰ, দুয়ো এতিয়া আমেৰিকাত, ছোৱালীটি কম্পিউটাৰ-বিজ্ঞানী জেঁৱাইৰ লগত অষ্ট্ৰেলিয়াত)। মোৰ নিজৰে বিয়া হৈছে বেছ পলমকৈ। ৰীতা কোনো আড়ম্বৰ নথকা ঘৰৰ জীয়ৰী, কোনো ধুন-পেচ নাই, পৰস্পৰৰ জন্মদিনৰ কথাতো বাদেই, বিবাহ-বাৰ্ষিকীৰ দিনটোও আমাৰ কাৰো মনত নাথাকে—কোনোবা বছৰ হয়তো ৰীতাৰ হঠাৎ মনত পৰে, তেতিয়া অলপ অপ্ৰস্তুতভাৱে অলপ লাজ-লাজ ভাবেৰে অনুষ্ঠুপীয়াকৈ কিবা এটা উদ্‌যাপন কৰোঁ; সেয়ে মাত্ৰ, তাৰ বাহিৰে এটা দিন আন এটা দিনৰদৰেই, সমস্যা আৰু শূন্যতাৰে ভৰা, দৈনন্দিনতাৰ আবৰ্তত অলক্ষিত, উপেক্ষিত হৈ পাব হৈ যায় জন্মদিন, বিবাহ-বাৰ্ষিকী, নৱবৰ্ষ—হয়তো সাময়িক দুই-এটা ব্যতিক্ৰমৰ মাজেৰে চলি থাকে প্ৰাত্যহিকতা—বজাৰ-সমাৰ, বিজুলিৰ বিজুলি, পানীৰ পাম্প বন্ধ হ'ল, ফ্ৰীজৰ তাঁৰডাল এন্দুৰে কুটিলে, বৰষুণৰ ফলত পাছ-চোতালত পানী জমিছে, গেছ শেষ হ'ল, টেলিফোন বিকল, লাইটৰ বিল, মিউনিচিপাল টেক্স, হঠাৎ এটা 'বন্ধ', কাৰোবাৰ বিয়া, কাৰোবাৰ জোৰোণ, কোনোবা ঢুকাল, চৰ্দি-জ্বৰ, ডায়বেটিছ, মূৰৰ বিষ, ভাইৰেল ফিভাৰ—কিন্তু তথাপি দেখোন সময় নাকাটে, এবাৰ পায়চাৰী কৰোঁ, এবাৰ আঁউজী চকিত দীঘল দিওঁ, এঙামুৰি দিওঁ, বাতৰিকাকতখন পঢ়োঁ, তাৰপাছত তাৰ ক্ৰছৱৰ্ডটো কৰোঁ, হামিয়াওঁ, আলোচনী এখনৰ পাত লুটিয়াওঁ—পঢ়াৰ ইচ্ছা আছিল বিজ্ঞান, কিন্তু আই-এছচিৎ বেয়া কৰি বিজ্ঞানত ছীট নাপালোঁ, পঢ়িলোঁ অৰ্থনীতি। কিন্তু বিজ্ঞানৰ বিষয়ে কৌতূহল এটা এতিয়াও আছে, মাজে-মাজে জনপ্ৰিয় বিজ্ঞানৰ দুই-এখন কিতাপ পঢ়োঁ ('গেম', আছিমভ আদি), কল্পবিজ্ঞান কাহিনীও পঢ়ি ভাল পাওঁ (এইছ.জি. ৱেলছ, জুল ভাৰ্ন, আৰ্থাৰ চি. ক্লাৰ্ক), এখন বেলেগ জগতত যেন গৈ সোমোওঁ, একঘেয়ে উৰুঙা সময় যেন বিচিত্ৰ ধৰণৰ সম্ভাৱনাৰে পূৰ্ণ হৈ উঠে... আঃ, 'সম্ভাৱনা', অ, 'সম্ভাৱনা'ৰ কথাও পঢ়ি আবিষ্ট হওঁ, ঠিক নুবুজোঁ, কিন্তু নিজৰ মনোজগততেই যেন নানা ৰকমৰ সম্ভাৱনাৰ উন্মেষ আহি পৰে—'সম্ভাৱনা' কথাটো আজি আৰু এটা ধুঁৱলি, বিমূৰ্ত বস্তু নহয়, গণিতজ্ঞসকলে সম্ভাৱনাৰ ধাৰণাটোৰে হেনো এখন প্ৰণালীবদ্ধ বিজ্ঞানেই নিৰ্মাণ কৰি পেলাইছে, 'হ'ব পাৰে—নহ'ব পাৰে' ধৰণৰ অস্পষ্ট অনিৰ্ণেয়তা নহয়, কোনটো ঘটনা হ'ব পাৰে বা নোৱাৰে তাৰ সম্ভাৱনা এতিয়া সংখ্যাৰে প্ৰকাশ কৰিব পাৰি—অৱশ্যে মই মাথোঁ তাৰ সৰু-সৰু উদাহৰণ দুটামানহে বুজি পাইছোঁ, যেনে—টকা এটা যদি ওপৰলৈ দলিয়াই দিয়া হয় ('টছ' কৰা হয়), সি মাটিত পৰিলে দুটা বস্তু দেখাব পাৰে, ইপিটি বা সিপিটি ('হে'ড' বা 'টেইল'), অৰ্থাৎ 'হেড' পোৱাৰ সম্ভাৱনা হ'ল দুটাৰ এটা, অৰ্থাৎ ১/২, তেনেদৰে, 'টেইল' পোৱাৰ সম্ভাৱনাও হ'ল (যাক কয় 'ফিফ্টি ফিফ্টি চান্স')। তেনেদৰে ৫২ পতীয়া ত্যচ এসাজৰপৰা যদি কোনো এপাত ত্যচ টানি লওঁ, তেনেহ'লে হাতলৈ অহা ত্যচখনৰ ৫২টা সম্ভাৱনা আছে, হাতৰ ত্যচখন তাৰে ১টা মাত্ৰ, অৰ্থাৎ ত্যচখন 'হৰতনৰ ছয়' (বা ইস্কাপনৰ গোলাম বা আন কোনো) হোৱাৰ সম্ভাৱনা হ'ল ১/৫২, আৰু 'হৰতনৰ ছয়' নোপোৱাৰ সম্ভাৱনা হ'ব ৫১/৫২, কিয়নো 'হৰতনৰ ছয় নহয়' তেনেকুৱা ত্যচ আছে ৫১খন, ইত্যাদি—মুঠতে 'পোৱা-নোপোৱা' বা 'হোৱা-নোহোৱা' দুয়োটা সম্ভাৱনাৰ ভগ্নাংশ দুটা মিলি হ'ব ১ (যিটোক কয় 'নিশ্চয়তা')...মোৰ আৰু মুখ্য মন্ত্ৰীগৰাকীৰ জন্মদিন মিলি যোৱাৰ সম্ভাৱনা কিমান? নিশ্চয় সেইটোৰো এটা সংখ্যা দিব পাৰি...। এনেদৰেই অলস অসংলগ্ন চিন্তাৰে সময় পাব হৈ যায়—দুই-এজন অভ্যাগত অৱশ্যে মাজে-মাজে আহে, অন্য নিজৰ মানুহ বিশেষ নাহে, আত্মীয়-স্বজন বুলিবলৈ তেনেকৈ আজি আৰু বৰ বেছি নাই, থাকেও দূৰে-দূৰে, ডাঙৰবোৰৰ বেছিভাগেই ঢুকাইছে, নতুন প্ৰজন্মৰ খিনিৰ তেনেকৈ আহ-যাহ নাই, বয়সীয়াসকলৰ ভিতৰত ৰেছোঁগৈ মই আৰু যোগেশ খুৰাদেউ আৰু মাইকণ মাহী (মহা অলপতে ঢুকাইছে)। মাইকণ মাহীকো বহু দিন দেখা নাই—বয়স বা কিমান হ'ল—এতিয়া কেইদিন মান হ'ল গোলাঘাটৰপৰা আহিছে ৰীতাৰ ভায়েকৰ ছোৱালী ৰুণ্মী, এইবাৰ মেট্ৰিক দিছে, ৰিজাল্ট ওলোৱা নাই, ঘৰখনৰ শূন্যতা অলপ ভৰিছে, ঘৰৰ আৱহত নতুন ধৰণৰ শব্দ ধ্বনিত হৈছে, তাই পেহীয়েকক ইটো-সিটো ঘৰুৱা কামত সহায় কৰি দিয়ে, দুয়ো মিলি চৌখিন বজাৰ কৰে, দুই-এঘৰলৈ ফুৰিবলৈ যায়, নতুন কেছেট আনি

শুনে, মই তাইক কাষত বহুৰাই লৈ সোধোঁ, কিহত-কিহত 'লেটাৰ' পাব পাৰে (ফাৰ্ষ্ট ডিভিজন তো পাবই), ষ্টাৰ মাৰ্ক পাবনে নাপায়, এতিয়া কি পঢ়িব—

কাগজখন পেলাই দি ভাবিছোঁ এতিয়া ক'লে যাওঁ, এনেতে দেখিলোঁ ৰীতাই ৰুণুমীৰ দুই কান্ধত হাত থৈ কাষতে আহি ওলাইছে, মুখত এটা স্মিত হাঁহি, ৰুণুমীক ধাৰণা হ'ল যেন এইমাত্ৰ গা ধুই ভিজা চুলি মেলি আহিছে, কি কথা বুলি জিজ্ঞাসু মুখে চাব খোজোঁতেই ৰুণুমীয়ে তললৈ হালি টুপকৈ মোৰ ভৰি চুই সেৱা কৰিলে।

“অ’ ৰুণুমী—কি হ’ল?”

“নাই”, অকণমান এটা লাজকুৰীয়া হাঁহিৰে ৰুণুমীয়ে ক’লে, “আজি মোৰ জন্মদিন।”

“অ’, আজি তোৰ জন্মদিন!” একেবাৰে অবাক হৈ গ’লোঁ, যুগপৎ তিনিটা জন্মদিন! “বাঃ-বাঃ বঢ়িয়া কথা—মেনী হেপী ৰিটাৰ্নছ—বেছ-বেছ—এ, কিমানেখু জন্মদিন অ’?” (“সোতৰ পাৰ হৈ ওঠৰত সোমাল”—ৰীতাই ক’লে) এ হয় নেকি? বেছ বেছ—এঃ, কালিয়েই নক’লি কিয়, আজি কিবা এটা পাতিব—”

“সেইটোৱেই তো ক’ব খুজিছোঁ”, ৰীতাই ক’লে, “তুমি এতিয়া এবাৰ ওলাব লাগে, ৰুণুমীকো লগত লৈ যোৱা, এয়া মই এইখন লিপি কৰিছোঁ—চালোৱাৰ কামিজৰ কাপোৰ পাঁচ মিটাৰ, তায়েই পছন্দ কৰক, ভবানী ষ্টুৰ্ছতে পাবা, আৰু এটা লেইডী ডায়োনা চে’ন্ট, চিটা বেকাৰীৰপৰা আইছিং দিয়া এটা ভাল বাৰ্থডে কে’ক—অ’, আৰু চকলেট আৰু বেলুনো লাগিব, বিংকু-বাল্লীহঁতকো মাতিম তো (চুবুৰীয়া ল’ৰা-ছোৱালী), মুৰ্গীও লাগিছিল—নাই নালাগে, বসুন্ধৰা কেবিনৰপৰা চিকেন কাৰীকে লৈ আহিবা, টিফিন কেৰিয়াৰটো লৈ যোৱা—অ, আৰু মিঠাইৰ ভিতৰত...”

মোৰ জন্মদিনৰ কথা ৰীতাই উল্লেখ নকৰিলে, নিশ্চয় মনতেই নেখেলালে।

*** **

ৰুণুমীৰ লগত ঘূৰি-ঘূৰি কিনা-কটা কৰিলোঁ—ভবানী ষ্টুৰ্ছত তাইৰ পছন্দৰ কাপোৰ পোৱা নগ’ল, মডাৰ্ন ক্লথ হাউছলৈ যাব লগা হ’ল—মাজতে আকৌ মাইকণ মাহীৰ কথা মনত পৰিল, মনত খেলালে, আবেলি ৰুণুমীৰ জন্মদিনলৈ মাহীকো মাতো নেকি? কিন্তু মাহীৰ বয়স হৈছে, কেইবছৰ মান আগেয়ে বুকুত এটা পেইছ-মে’কাৰো বহুৰাই লৈছে, ঘূৰি ফুৰিবলৈ টান পায়, ইমান দুৰৰপৰা অহাত কষ্ট হ’ব, ল’ৰাহঁতে গাড়ীৰে লৈ নগ’লে ক’তো নাযায়—আৰু মাতিলে তো ল’ৰা-বোৱাৰীকো মাতিব লাগিব, ৰীতাই বা গোটেইখিনি চম্ভালিব পাৰে নে নোৱাৰে—বাৰু, ঘৰলৈ গৈ ৰীতাৰ লগত আলোচনা কৰি চাম...সোঁ তাহানি মাইকণ মাহীহঁতেই মোৰ জন্মদিন পাতিছিল, আজি মোৰ জন্মদিনৰ তাৰিখটো বাৰু আৰু মাহীৰ মনত আছে নে? তাৰ ‘সম্ভাবনা’ই বা কিমান? নিশ্চয় সেইটোৰো এটা সংখ্যা গণনা কৰি উলিয়াই দিব পাৰি...যদি এটা লুডোৰ ছক্কা দলিয়াওঁ, তেনেহ’লে এটা ‘৪’ পোৱাৰ সম্ভাবনা হ’ল ১/৬, কিয়নো ‘৪’-টো হ’ল পাশাটোত অংকিত ৬টা সংখ্যাৰ ১টা—তেনেদৰে ‘৪’ নোপোৱাৰ সম্ভাবনা হ’ব ৫/৬, কিয়নো ‘৪’ নহয়’—তেনেকুৱা সংখ্যা হ’ল ৫টা, অৰ্থাৎ এবাৰ পাশা এৰিলে সংখ্যা এটা পোৱাতকৈ নোপোৱাৰ সম্ভাবনাই বেছি আৰু ইয়াতো দুয়োটা সম্ভাবনা মিলি হ’ব ১, অৰ্থাৎ দুয়োটা সম্ভাবনাৰ যিকোনো এটা হোৱাৰ ‘নিশ্চয়তা’...

...মাইকণ মাহীক আৰু কিমান দিন পাম বা নাপাম তাৰ সম্ভাবনা কিমান? পৰিসংখ্যাবিদসকলে হেনো এইটো বয়সৰ এইজন মানুহ আৰু কিমান বছৰ জীয়াই থাকিব পাৰে তাৰ সম্ভাবনা হিচাপ কৰি উলিয়াই দিব পাৰে (বীমা কোম্পানীবোৰে হেনো কোনো মানুহৰ জীৱন-বীমা কৰোঁতে তেনেবোৰ সংখ্যাৰ তালিকা চায়), যেনেকৈ গণনা কৰি সংখ্যাৰে কৈ দিব পাৰি সম্ভাবনা কিমান, যে আজি বৰষুণ দিব, কাইলৈ এই গোলাপজোপাত ফুল ফুটিব, অহা এক ছেকেণ্ডৰ ভিতৰত এই তেজস্ক্ৰিয় ইউৰেনিয়াম পৰমাণুটোৰ বিভংগন হ’ব নে নহয়...ৰুণুমীৰ আৰু মোৰ জন্মদিন একেলগে পৰাৰ সম্ভাবনা কিমান? জৰ্জ গেম’ৰ এখন জনপ্ৰিয় বিজ্ঞান কিতাপত তেনেকুৱা এটা যুগপৎ জন্মদিনৰ উদাহৰণ আছিল—কি আছিল পাহৰিলোঁ—কিতাপখন এবাৰ আকৌ চাব লাগিব...মাইকণ মাহীক টেলিফোন কৰিম নে নকৰিম...এটা বিৰতি দিওঁ—দুয়ো এখন দোকানত থিয় হৈ দুটা আইচক্ৰীম খাই ল’লোঁ...এই যে ৰিডাৰ্ছ বুক ষ্টল, ইয়াতো এবাৰ সোমোওঁ, ৰুণুমীক মই কিতাপ এখনকে উপহাৰ দিওঁ, তায়েই বাছনি কৰক—অ, ময়ো অলপ খবৰ কৰোঁ নতুন কিবা ছায়স-ফিক্শ্যন আহিছে নেকি—

*** **

দুপৰীয়া খাই-বৈ উঠি ভাবিলোঁ অলপ জিৰাই লওঁ, তাৰপাছত মাইকণ মাহীলৈ ফোন কৰিম, এনেতে মনত পৰিল গেম’ৰ কিতাপখনৰ কথা, আলমাৰী খুঁচৰি কিতাপখন বাহিৰ কৰিলোঁ, পাত লুটিয়ালোঁ, অ, এই যে জন্মদিনৰ কথা—গেম’ই লিখিছে, “মনত পেলাৱকচোন, কেতিয়াবা একেদিনাই দুটা জন্মদিনৰ উৎসৱলৈ আপুনি আমন্ত্ৰিত হৈছে নে? আপুনি হয়তো ক’ব যে তেনেকুৱা ডবল নিমন্ত্ৰণৰ সম্ভাবনা বৰ কম, কিয়নো তেনেকুৱা নিমন্ত্ৰণ জনাব পৰা আপোনাৰ বন্ধু আছে প্ৰায় ২৪জন মান, আৰু বছৰটোত আছে ৩৬৫টা দিন, যিবোৰত তেওঁলোকৰ জন্মদিন পৰিব পাৰে। গতিকে ইমানবোৰ সম্ভাব্য দিনৰ ভিতৰত আপোনাৰ ২৪জন বন্ধুৰ ২জনে একেটা দিনতে তেওঁলোকৰ কে’ক কটাৰ সম্ভাবনা নিচেই সামান্য—কিন্তু অবিশ্বাস্য যেন লাগিলেও এইটো একেবাৰে সঁচা যে আপোনাৰ সিদ্ধান্ত একেবাৰে ভুল”—গেম’ই তাৰপাছত চমুকৈ সম্ভাবনা গণিতৰ সূত্ৰ প্ৰয়োগ কৰি দেখুৱাইছে যে আমাৰ এই দুই ডজন বন্ধুৰ দুজনৰ জন্মদিন একেটা তাৰিখতে নপৰাৰ সম্ভাবনা হ’ল ০.৪৬ (অৰ্থাৎ ৪৬/১০০, মানে আধাতকৈ অলপ কম), অৰ্থাৎ সেই দুজন বন্ধুৰ জন্মদিন একেটা তাৰিখতে পৰাৰ সম্ভাবনা হ’ল ০.৫৪ (মানে, আধাতকৈ অলপ বেছি, ‘ফিফ্টি ফিফ্টি’তকৈ বেছি!), গতিকে (গেম’ই মন্তব্য কৰিছে) আপুনি যদি কেতিয়াও একেদিনাই দুটা নিমন্ত্ৰণ পোৱা নাই, তেনেহ’লে আপুনি এইটোৱেই প্ৰবল সম্ভাবনা বুলি ধৰি ল’ব পাৰে যে হয় তেওঁলোকে ঠিকমতে জন্মদিন নাপাতে, নহয় আপোনাক নামাতে।

...তদ্ভাৱ ভাব আহিছে, চকু মুদিলাঁ...মানে, আমাৰ চিনাকি মানুহবোৰৰ ভিতৰত একেদিনাই দুজনৰ জন্মদিন নপৰাতকৈ পৰাৰহে সম্ভাবনা বেছি...সকলো কথাই সম্ভাবনাৰ কথা—সম্ভাবনাবোৰেই নিয়ন্ত্ৰণ কৰিছে জীৱন আৰু জগত...আধা টোপনিৰ ছয়াময়াত অস্পষ্টভাৱে মনত পৰিল—এঠাইত পঢ়িছিলোঁ এজন বিখ্যাত পদাৰ্থবিজ্ঞানীৰ কথা, জেইমছ ক্লাৰ্ক মেক্সৱেল (তেৱেঁই হেনো আৱিষ্কাৰ কৰিছিল যে পোহৰ হ’ল এবিধ বিদ্যুৎ-চুম্বক তৰংগ, তাপ বা ৰঞ্জন-ৰশ্মি বা ৰেডিঅ’-তৰংগৰদৰে), তেওঁৰ বিভিন্ন গৱেষণা কটকটিয়া গাণিতিক ভিত্তিত সুনিৰ্দিষ্ট, কিন্তু তেৱেঁই এঠাইত কৈ গৈছে যে বিশ্বৰ প্ৰকৃত যুক্তিবিচাৰ নিহিত আছে সম্ভাবনাৰ গণিতত, “the true logic of this world is in the calculus of

probabilities”...সম্ভাবনাৰ গণিতত...চকু মুদ খাই আহিছে—চিলমিলকৈ টোপনি গ’লোঁ...ক্রিং-ক্রিং...সাব পালোঁ, টেলিফোন বাজিছে—

“হেল’?”

“অ’, সেইটো বাপু নেকি? মই মাইকণ মাহীয়ে কৈছোঁ—”

“অ’ মাইকণ মাহী!”, আচৰিতেই হ’লোঁ, “ইয়ে বাম, ময়ো আপোনাকেই ফোন কৰিম বুলি ভাবি আছিলোঁ—অ’, পিছে—বাৰু, প্ৰথমতে—অ’ মাহী, গা কেনে আছে? ঘৰত সবৰে ভালনে?”

“ঠিকেই আছে। তহঁতৰ?”

“ভালেই। অ’, পিছে—?”

“অ’, কথাটো হ’ল, তই আৰু বীতা আজি আবেলি এবাৰ ইয়ালৈ আহিব—”

“আজি আবেলি? কিয়?”

“এ—মানে জন্মদিন বুলি এবাৰ—”

কাণৰপৰা আঁতৰাই লৈ অবিশ্বাসেৰে টেলিফোনটোলৈ চালোঁ—হ’ব পাৰে নে যে আজি অত বছৰৰ পাছত মাইকণ মাহীৰ মনত পৰিল যে আজি মোৰ জন্মদিন? সম্ভৱ নে এনেকুৱা এটা আচৰিত সৌৰৰণ? ক’লোঁ, “জন্মদিন? কাৰ জন্মদিন?”

“কাৰ আৰু! মোৰেই।”

“আপোনাৰ?” শুভিত হ’লোঁ, “আপোনাৰ জন্মদিনৰ কথাতো আজিলৈকে একো শূনা নাই—আজি হঠাৎ কেনেকৈ—?”

“এ নক’বি আৰু—কথাটো হঠাৎ কালি ওলাই পৰিল—লগে-লগে সোণটি আৰু জোনটিয়ে এইখন পাতি পেলাইছে, মানী আৰু ভণ্ডিও আহিছে (মাইকণ মাহীৰ ল’ৰা-ছোৱালী), বাৰু, আগেয়ে তহঁত আহচোন, ইয়াতেই বকলাখন মেলিম—”

হতভম্ব ভাবটো তেতিয়াও শাম কটা নাই, তথাপি চেষ্টা কৰি স্বাভাৱিক মাতৰে ক’লোঁ, “নাই—অ’ মাহী, হেল’—অ’, পিছে কথা এটা হ’ল, আজিতে আমি যাব নোৱাৰিম, আমাৰ ইয়াতো কিবা এটা পাতিছে—মানে, গোলাঘাটৰপৰা ৰুণুমী আহিছে, আজি বোলে তাইবো জন্মদিন, সেয়ে আমিও ইয়াত আবেলি কিবা এটা পাতিম বুলি ভাবিছোঁ—”

“ৰুণুমী আহিছে? কেতিয়া?”

“হ’ল আজি এসপ্তাহমান।”

“অ’, হয় নেকি? তাই এইবাৰ মেট্ৰিক দিয়াৰ কথা আছিল নহয়? পাছ কৰিছে?” “নাই, পৰীক্ষাহে দিছে, বিজাল্ট ওলাব অহা ২৭ তাৰিখে।” “অ’, হয় নেকি? আজি তাইবো জন্মদিন? এৰা, এনেকৈনো আৰু একেদিনাই ঘৰৰ আটাইৰে জন্মদিন পৰিব লাগেনে আৰু! যিহওক, তহঁতৰখিনি শেষ কৰিয়েই এবাৰ ইয়ালৈ আহ, বীতাকো লৈ আহ।” “নাই, সেইটো তো নহ’ব, ওচৰ-কাষৰ ল’ৰা-ছোৱালী কেইটিমানো মাতিছোঁ, সিহঁতক পেলাই থৈনো কেনেকৈ যাওঁ—কাইলৈ মানে যাম দিয়ক, নহ’ব নে?” “এঃ, জন্মদিন হ’ল আজি, কাইলৈনো আৰু কিয় থ’ব লাগে, লাগিলে অলপ দেৰিকৈ হ’লেও তই নহ’লে অকলেই এবাৰ আহ—”, “অ’ চাওঁ বাৰু।”

ফোনটো নমাই থ’লোঁ, মনত পৰিল যে এঠাইত পঢ়িছিলোঁ যে এদিন এটা বাস্তৱ আটাইকেইখন ঘড়ীৰ দোকানত যিমানবোৰ মানুহে ঘড়ী মেৰামতি কৰাবলৈ আনিছিল সেই আটাইকেইটাই আছিল মাথোঁ বিভিন্ন মডেলৰ ‘ওমেগা’ ঘড়ী। তেনেকুৱা এটা ‘সমাপতন’ বা (coincidence) ঘটৰ ‘সম্ভাবনা’ৰ সংখ্যাটোও নিশ্চয় কোনোবা গণিতজ্ঞই বাহিৰ কৰিছে, কিন্তু ধাৰণা হৈছে, আমাৰ জ্ঞান-কুটুম্বৰ মাজত একেদিনাই তিনিটা জন্মদিন পৰাৰ সম্ভাবনাটো বোধহয় গেম’ই দুই ডজন বন্ধুৰ ক্ষেত্ৰত হিচাপ কৰি উলিওৱা ০.৫৪ সংখ্যাটোও চেৰাই গ’ল, বোধহয় ‘ফিফ্টি ফিফ্টি’তকৈ ভালখিনি বেছি—

*** **

ৰুণুমীয়ে এটা বৰগীত গালে, তাৰপাছত মই সৰু ল’ৰা-ছোৱালীকেইটাক ভিডিঅ’ত দুখনমান কাৰ্টুন ছবি দেখুৱালোঁ, খুব স্ফূৰ্তি পালে; সিহঁতক বিদায় দি আজৰি হওঁতে-হওঁতে সন্ধিয়া প্ৰায় ৭ বাজি গ’ল; বীতাও ভাগৰি পৰিছে, ৰুণুমীৰো অলপ পেটৰ কামোৰৰদৰে কিবা এটাৰ উপক্ৰম হৈছে, দুয়ো আৰু মোৰ লগত ওলাবৰ ইচ্ছা নকৰিলে—বীতাই মিঠাই আদি কিবাকিবৰ পেকেট এটা বান্ধি দিলে, লগতে তেওঁ বনোৱা গাজৰ হালুৱা নে কিবা এবাতি, সেইখিনি লৈ মই অকলেই ওলালোঁ। ৰাতি আৰু আজিকালি মই গাড়ী চলাব নোৱাৰোঁ, এখন অট’ ল’লোঁ, বিৰাট ট্ৰেফিক জেম, গৈ পাওঁ মানে বহুত দেৰি হৈ গ’ল, মাইকণ মাহীৰ ঘৰ নিজম পৰিছে, বেছিভাগ লাইটেই নুমোৱা, মানী আৰু ভণ্ডিহঁতো গুচি গৈছে, সোণটি-জোনটিহঁতে তাইহঁতক থৈ আহিব গৈছে, এখন সৰু টেবুলৰ ওপৰৰ কেইটামান উপহাৰৰ সন্মুখত মাহী অকলে বহি আছে—

মাইকণ মাহীৰ মুখত হাঁহি বিৰিঙিল (দাঁতকেইটা এতিয়াও ভালেই আছে, চকুৰহে কেটাৰেক্ট অপাৰেশ্বন হৈ গৈছে, কিন্তু চহুমাৰে এতিয়াও কিতাপ-কাগজ পঢ়িব পাৰে, অৱশ্যে চুলি আগতকৈ অলপ বেছি বগা হৈছে), ক’লে, “অ’ বাপু আহিলি, ইমান দেৰি কৰিলি—বীতাহঁতক নানিলি?”

ৰুণুমীৰ জন্মদিনৰ পাৰ্টীটোৰ কথা ক’লোঁ আৰু মাহীৰ জন্মদিন-আৱিষ্কাৰৰ বৃত্তান্তটো শুনিলোঁ। কালি কিবা প্ৰসংগত জীৱন-বীমাৰ কথা ওলাইছিল (ইমান দিনে তাৰ কথা ভাবিবৰ কোনো প্ৰয়োজনেই অহা নাছিল), সোণটিয়ে মহাৰ পুৰণি ফাইলৰপৰা মাহীৰ জীৱন-বীমাৰ কাগজ-পত্ৰখিনি বাহিৰ কৰিলে, তাত দেখিলে যে মাহীৰ জন্মৰ তাৰিখ লিখা আছে আজিৰ দিনটো। ইমান দিনে মাইকণ মাহীৰ জন্মৰ তাৰিখ বা জন্মদিনৰ কথা সোণটিহঁতৰ কোনোৱে ভবাই নাছিল, এতিয়াহে যেন সিহঁতে সবিস্ময়ে উপলব্ধি কৰিলে যে সিহঁতৰ মাৰো দেখোন এটা জন্মৰ দিন আছে! লগে-লগেই সিহঁতে সিদ্ধান্ত লৈ পেলালে যে আজি সিহঁতে মাকৰ জন্মদিন পাতিব, তেতিয়াই মানী আৰু ভণ্ডিলৈ ফোন কৰিলে—

“কিমান বছৰীয়া জন্মদিন হ’ব পাৰে, কচোন?”—মিচিকি হাঁহি এটিৰে মাইকণ মাহীয়ে ক’লে।

“অ—কিমান?”

“আশী পাৰ হৈ একাশীত সোমালোঁ।”

“একাশী!”

“অ, ভাবচোন বাকু?”—এমুখ হাঁহিৰে মাহীয়ে মোৰ পিনে চালে, মুখখন যেন আনন্দত উদ্ভাসি উঠিছে, যেন নৱজীৱন লাভ কৰিছে, “এয়ে মোৰ প্ৰথম জন্মদিন”, তাৰপাছত অলপ ব’ল, ক’লে, “আৰু শেষ জন্মদিনো নেকি—”

“দূৰ!”—মই ক’লোঁ, “এয়া আৰম্ভ হে। লাইফ বিগিনছ্ এট এইটী”

“হওক তেও। তোৰ বা কিমান হ’ল হিচাপেই বখা নহ’ল নহয়—তোৰ জন্মদিন বা কেতিয়া আছিল, তাৰোটা আঁত বখাই নহ’ল ইমান দিনে—”

“মোৰ?” লৰালৰিকৈ প্ৰসংগটো এৰুৱাবৰ চেষ্টা কৰিলোঁ। “নাই, নাই, আজি সেইবোৰ কথা নানিব, আজি আপোনাৰ জন্মদিনৰ হে কথা—”

বন কৰা ছোৱালীজনীক মাতি মাহীয়ে চাহ-জলপানৰ দিহা দিলে, সুধিলে, “ডায়াবেটিছৰ ঔষধ খাই আছে নে নাই? তোৰ ছুগাৰ কিমান এতিয়া?” “ভাল নহয়, অলপ বাঢ়িছেহে।” “হয় নেকি? অলপ সাৱধান হ’বি। বৰ বেয়া বস্তু ডায়াবেটিছ। হ’লেও, ইহঁতে অনা বাৰ্থৰ্ডে’ কে’কটোৰ অকণমান তোলৈ থৈ দিছোঁ, বৰ বেছি মিঠা কিন্তু, হ’লেও অলপমান মুখত দিব পাৰিব, এদিন অলপ মিঠা খালে একো নহয়—ধৰচোন আজি তোৰেই জন্মদিন—অ’, আৰু ময়ো নিজে কিবা এটা বনালোঁ দে ভালে-বেয়াই, তহঁতে ভাল পোৱা বস্তুটো, ভাবিলোঁ সেইটোকে বনাই চাওঁচোন, তয়ো ভাল পাৱ, ইমান দিনৰ পাছত পাৰোঁ নে নোৱাৰোঁ—কচোন কি বস্তু?”

“কি?”—চমকুত হৈ সুধিলোঁ।

“জিঞ্জাৰ্ বিস্কুট—তহঁতৰ ফেভাৰিট।”

“অ’, জিঞ্জাৰ্ বিস্কুট!”

চুপ মাৰি গ’লোঁ। মনত খেলালে, আজি হঠাৎ জিঞ্জাৰ্ বিস্কুটৰ কথা মাইকণ মাহীৰ মনত পৰি যোৱাৰ সম্ভাবনাটো কিমান? তাৰো নিশ্চয় এটা মান আছে, যিটো শূন্য নহয়, মানে আমাৰ জীৱনত মনত পৰি যোৱা কথাবোৰৰো একো-একোটা সম্ভাবনা আছে, একোটা সংখ্যা আছে, হয়তো দশমিক শূন্য শূন্য শূন্য কিবা, কিন্তু একেবাৰে শূন্য নহয়...মাইকণ মাহীয়ে প্লেটখন সন্মুখলৈ আগুৱাই দি প্ৰত্যাশাৰ স্মিত হাঁহিৰে মোৰ মুখৰ পিনে চাই আছে—বিস্কুটখন মুখলৈ তুলিলোঁ, নাকত আহি সোমাল তাৰ বিভিন্ন উপাদানৰ এটা বিমিশ্ৰিত তীক্ষ্ণ-মুদু গোস্ক, বহু দিন আগৰ বিস্মৃত এটা সুবাস, চকু যেন মুদ খাই আহিব খুজিলে, ধাৰণা হ’ল যেন এটা ঝলক দি এক নিমিষতে পাৰ হৈ গ’ল কৈশোৰ আৰু ল’ৰালি, ঘটনা আৰু অভিজ্ঞতাৰ বিভিন্ন ছবিৰ বিচ্ছিন্ন লানি নহয়, কিন্তু কিবাকৈ সকলো সামৰি যেন এটা সোঁৱৰণীৰ সঁফুৰা, এটা স্মৃতি—‘কেপ্‌চিউল্’ (মনত পৰিল, ফৰাচী লেখক মাৰ্চেল প্ৰুস্তৰ এখন উপন্যাসৰ হেনো আছিল এনেকুৱাই এটা উপজীব্য)—মাইকণ মাহীৰ তাহানিৰ সেই জিঞ্জাৰ্ বিস্কুটৰ গোস্কটো এনেদৰে ঘূৰি অহাৰো আছিল নিশ্চয় কিবা এটা ‘সম্ভাবনা’, আছে নিশ্চয় তাৰো এটা সৰু দশমিক সংখ্যা—যেনেকৈ ভাবিছিল মেস্সাৰেলে, যে জীৱন আৰু জগতৰ প্ৰপঞ্চাশিৰ কাৰ্যকাৰণ নিহিত হৈ আছে সম্ভাবনাৰ গণিতত, যাৰ ফলত প্ৰৱাহিত হৈ আছে অস্তিত্ব আৰু অনুভৱ, কল্পনা আৰু বাস্তৱ, অতীত আৰু ভৱিষ্যৎ। সম্ভাবনাবোৰ আছে বাবেই আছে জীৱন। মূৰ তুলি মাইকণ মাহীৰ পিনে চাই তৃপ্তিৰ মিচিকিয়া হাঁহি হাঁহিলোঁ, ক’লোঁ, “আঃ বঢ়িয়া হৈছে, একেবাৰে আগৰদৰে”, যেন বুজাব খুজিলোঁ যে সম্ভাবনা গণিতত স্কুদ হ’লেও সংখ্যা এটা আছে যে মাইকণ মাহীৰ এইটোৱেই “প্ৰথম আৰু শেষ জন্মদিন” নহয়—